

РУЙНІВНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОЦЕСИ У ПОСТІМПЕРЬСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Наталія ШЕВЧЕНКО, Дмитро НЕСТЕРОВ

Copyright © 2013

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Революційні зміни в суспільному житті є більш швидкими та кардинальними ніж ті, які відбуваються при реформуванні чи еволюції. Через це психологічні процеси, котрі протікають у вирі найбільш інтенсивних трансформацій (під час революцій), складніше піддаються науковому вивченню. Період революції, як відомо, характеризується нечуванним психоемоційним вибухом гіперболічних за виміром емоцій, руйнацією старих життєвих принципів та орієнтирів і формуванням нових.

Суспільство Російської імперії на початку ХХ століття залишалось доволі консервативним: існував абсолютистсько-монархічний політичний режим, домінував аграрний сектор у господарстві, були відсутні демократичні права і свободи й загалом організація соціального життя населення була аграрною. Усе це природно позначилося на характері революційних змін, що відбулися після Лютневої революції 1917 року. До цього слід додати особливий психоемоційний стан свідомості людей у той період. Тому головною ідеєю цього дослідження є визначення концептуальних засад різноманітних суспільних змін у період революції у поєднанні зі складними перипетіями психологічних аспектів суспільного повсякдення, що найкраще висвітлені відомим російсько-американським науковцем П. Соркіним [21; 23; 24; 25]. Крім того, для розуміння характерних особливостей і взаємозв'язків різноманітних психологічних процесів у форматі окремого соціуму нами були використані фундаментальні праці З. Фройда [28] та Ч. Дарвіна [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує серія досліджень, які базуються на визначенні й аналізі головних чинників, які були характерні для життя постімперського суспільства на теренах колишньої Російської імперії після Лютневої революції 1917 року у

галузі економіки, політики, військових дій і т. ін. Водночас у низці публікацій презентовані результати вивчення психологічних процесів у названих територіальних та хронологічних межах [4; 13; 31; 32]. Але на сьогодні цим розробкам і розвідкам бракує комплексності.

Мета статті полягає у визначенні причинно-наслідкових зв'язків та специфічних особливостей руйнівних психологічних процесів у постімперському російському суспільстві після Лютневої революції 1917 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. У лютому–березні 1917 року в Російській імперії відбувалась Лютнева революція, яка завершилася падінням монархії, а вся повнота влади перейшла до Тимчасового уряду на чолі із князем Г. Львовим [11]. Ці події потягнули за собою цілу низку радикальних перетворень внутрішнього устрою країни. Вочевидь зміни відбувалися у багатьох сферах суспільного життя, але в контексті нашого дослідження виокремимо та проаналізуємо саме *психологічні зміни*.

Зміна політичного режиму спричинила гіперболічний психоемоційний сплеск двох типів. Перший – неймовірне піднесення, пов'язане із вірою в миттєве вирішення поточних проблем, задоволення власних потреб, що відбулося завдяки кардинальним змінам на краще, запроваджених новою владою. Сучасники згадували: “Старий режим упав по всій Росії, і мало хто жалкує про нього. Вся країна радіє цьому. Звідусіль лунають гасла “Хай живе революція!”, “Селяни – до плуга, робочі – до верстатів і пресів, солдати – в окопи!”, “Ми, вільний народ, захистимо країну й революцію” [22, с. 83]. Другий – вивільнення величезного обсягу руйнівної енергії. Як зазначалося у документах, що описували той період, часто бувало так, що перший тип емоцій переходив у другий, коли піднесені революційною романтикою люди переходили просто до побиття го-

родових [1]. До речі, в лютневі дні 1917 саме городові стали першими жертвами натовпу, який розправлявся з ними як із “ненависними слугами царського режиму” [15].

Якщо з *причиною першого типу* психо-емоційного сплеску все більш-менш зрозуміло (віра в кардинальні зміни пов’язана з падінням старої та приходом нової влади), то причинність другого психологічного явища потребує більш детального розкриття. Тут доречно виокремити три основні чинники, які, на нашу думку, й спричинили сплеск великої кількості руйнівної енергії в тогочасному суспільстві.

Перший чинник – вивільнення величезного обсягу руйнівної енергії – концептуально джерелить із теорії суспільного договору Т. Гоббса (1588–1649): створенню держави передують так зване природне положення речей, стан абсолютної, нічим необмеженої свободи людей, котрі хочуть рівності і бажають володіти одними й тими ж правами. Тому природний стан у цьому випадку – це “війна всіх проти всіх”, що виявляється в анархії, хаосі, безперервній боротьбі, а вихід із ситуації – обмеження, приборкання абсолютної свободи кожного в ім’я блага й порядку всіх, тобто взаємне самообмеження, яке й назване суспільним договором [5].

Проектуючи цю теорію на реалії 1917 року побачимо виразну відповідність. Із падінням держави (Лютнева революція), а за нею послідував параліч апарату легального примусу (органи внутрішніх справ, армія), не залишилося більше нічого (нова влада ще не спромоглася створити власні ефективні органи контролю за правопорядком), що змогло б стримувати природне егоїстичне бажання кожного добробуту для самого себе, навіть якщо це відбуватиметься за рахунок іншої людини. Деякі генерали добре відчули ту психологічну налаштованість, котра панувала в головах солдат майже зруйнованої старої імперської армії. В один голос вони писали потім у своїх мемуарах, що стримуючі сили, хоча й надтріснутої, але ще не розвалені державності, стримували анархічні тенденції, змушуючи їх ховатися у підсвідомості солдат. Десь у її глибині ворушилися суто егоїстичні бажання: забрати землю у поміщиків, пограбувати “буржуя”, втекти з фронту додому [6, с. 445–451]. Про такі психологічні настановлення вже після Лютневої революції чудово писав у своїх мемуарах один із героїв Російсько-японської та Першої світової воєн, лідер білогвардійського руху часів Громадянської війни, а в емі-

грації – талановитий письменник Антон Денікін: “Раніше зі мною говорили шанобливо, як і личить з головнокомандувачем. Тепер я був просто “буржуй”, якого лише штовхали й лаяли” [8, с. 175]. Він зазначав, що тільки у 1917 році побачив дійсну людську природу навколишнього його суспільства та поведінку людей, нестримних перед страхом й можливістю покарання.

Підтверджуючи думку щодо егоїстичної природи більшості членів тогочасного суспільства, вважаємо за потрібне дещо уточнити. Ключовим етапом еволюції певної державно-етнічної спільності, як відомо, є формування модерної нації та громадянського суспільства (а це “повага до закону”, “влади”, “відчуття солідарності до представників своєї нації” тощо). Отож мовиться про ліберально-демократичне суспільство, для якого важливими є права і свободи людини, життя якої вважається найвищою цінністю. Але для його формування потрібні десятки, якщо не сотні, років прямої чи опосередкованої участі населення у політичному житті країни та привчання його до вирішення конфліктів саме через законні державні інституції, а не через самосуд. У Російській імперії зазначені права та свободи, хоч і в обмеженому вигляді, все ж були надані Жовтневим маніфестом імператора Миколи II в ході Революції 1905–07 років [19, с. 41]. Тому до 1917 пройшло надто мало часу для формування, скажімо таких складних соціально-психологічних конструкцій, як громадянське суспільство. Вже напередодні революції сучасники тих подій характеризували суспільну психологію більшості населення імперії, яка була зовсім не схожа на засади ліберально-демократичного та правового суспільства. Так Ж.М. Палеолог – французький дипломат, який у період з 1914 по 1917 рік працював посолом Франції в Російській імперії, цитував у власних мемуарах одну громадянку, з якою йому довелося поспілкуватись під час відвідання опери в березні 1916: “У революцію наш народ цікавиться не політичними чи соціальними ідеями; вони для нього незрозумілі; його ваблять видовища, червоні прапори, ікони, церковні співи, розстріли, вбивства, урочисті похорони, руйнування, розгул і насильства, пожежі, особливо пожежі, вогонь яких так ефектно світиться під покровом ночі” [18, с. 52]. Щодо причин руйнівних психологічних процесів у постімперському суспільстві, то наше їх розуміння співпадає з

думкою російського дисидента, нобелівського лауреата О. Солженіцина: “Через споконвічну нерозвиненість правосвідомості, національної свідомості та зблякlostі релігійних підвалин наш народ став чудовим експериментальним ліпним матеріалом для революціонерів” [20, с. 78].

Другий чинник – прихована ненависть більшості населення до привілейованих верств суспільства через яскраву майнову диференціацію та десятиліттями невирішені соціальні проблеми. Це замовчуване відчуття накопичувалось упродовж багатьох років і в 1917 вибухнуло як “безглуздий і нещадний бунт”. “Довгі роки селянського безправ’я, злиднів, а головне – тієї страшної духовної темряви, у якій влада і правлячі класи тримали селянську масу, нічого не роблячи для її просвіти, – не могли не викликати історичної помсти” [9, с. 146]. Усе це наводить на думку про існування цілого комплексу емоцій, породженого соціальною спільністю людей. Згідно з теорією З. Фрейда, людина постійно прагне до приємних відчуттів та емоцій, до задоволення власних потреб. Нереалізованість останніх накопичує в особистості цілий конгломерат руйнівних емоцій – злість, нетерпимість, бажання помсти, ненависть і т.ін. [28], які спрямовуються в бік саме тих суспільних верств, організацій, структур, органів державної влади та конкретних осіб, котрі й асоціюються з невирішеними проблемами. Тому населення, домагаючись задоволення власних потреб, так само природно прагне до реформації чи принаймні повної перебудови тієї суспільної організації, що не в змозі вирішити їхні повсякденні проблеми. Якщо бажані зміни не відбуваються, а негативні емоції накопичуються, суспільна організація саме такого типу все більше руйнує особистість. Імовірно, саме тому після Лютневої революції 1917 року, коли люди отримали можливість історичної помсти, вони почали з таким нечуванним завзяттям руйнувати ту суспільну організацію, яка колись пригнічувала їх особистість.

Нарешті, *третій чинник* – вихід назовні могутньої психоемоційної руйнівної енергії, частково пов’язана із низьким рівнем освіченості населення. Відправною точкою рівня грамотності народонаселення Російській імперії на початок століття є дані 1897 року: усього 21,1% уміють читати і писати, у тому числі 29,3% чоловіків і 13,1% жінок [17]. Хоча рівень освіченості з кожним роком постійно

зростає, до 1917 року він залишався порівняно невисоким. Залежність грамотності від економічних умов відносно легко констатується. До того ж виснажлива фізична праця не залишає навіть найменшого часу для навчання. Бідність народу, безсумнівно, також була причиною його невігластва. Політичний устрій держави, своєю чергою, істотно впливає на престижність освіти. Так, якщо розширення освіченості у Західній Європі відбувалося паралельно з розвитком конституційних прав, то в Російській імперії ці права та свободи не встигли ще набути належної суспільної вагомості.

Вкажемо на три основні *каталізатори*, що спричинили морально-психологічну деформацію тогочасного соціуму та вивільнення руйнівної енергії після Лютневої революції 1917-го: Перша світова війна, дестабілізуюча діяльність революціонерів і думських опозиціонерів, масова амністія тюремних в’язнів. І це закономірно, адже добре відомо, що після завершення великих військових конфліктів одна країна переходить у стан кризи, а могутність іншої починає невпинно зростати. Перша світова війна оголила ті проблеми Російської імперії, які не розв’язувалися десятиліттями. Передусім викликала у населення неабиякий психологічний шок. Скажемо, відірваними від землі опинилися мільйони консервативних за своєї природою селян, які складали більше 80% царської армії і були кинуті у жахливий вир кровопролиття, що травмувало їхню свідомість. Україй важкі умови солдатської буденності вивільнили на поверхню звірині інстинкти, стерши й без того невеликий культурний рівень більшої верстви населення. У зв’язку із цим П. Сорокін згадував: “Картина – не з приємних. Вулиці забруднені папером, брудом, екскрементами і лущинням насіння. Розбиті кулями вікна багатьох будинків заклеєні папером. Обабіч вулиці солдати і повії зухвало займаються чужоложством. – Товаришу! Пролетарі всіх країн, єднайтеся. Пішли до мене додому, – звернулася до мене одна розфарбована жінка. Дуже оригінальне використання революційного гасла!” [22, с. 85].

Переживання, згідно з концепцією Ф. Василюка, допомагає впоратися зі стресом, фрустрацією, конфліктом і кризою [3]. Проте велике емоційне напруження часто спричиняє психоемоційне виснаження, призводить до моральної деградації особистості. Відповідно до положень еволюційної теорії Ч. Дарвіна, боротьба за існування та природний відбір умож-

ливлює пристосування особи до змінених умов життя [7]. Відтак виживає найпристосованіший, а оскільки інстинкт самозбереження є одним із найсильніших, то саме він примушує людей до тих змін, які будуть відповідати новим життєвим обставинам, забезпечуючи продовження життя. Тому, потрапивши в неймовірно складні умови Першої світової війни, психіка консервативного селянства сильно деформувалася, набувши ознак жорстокості, цинізму, грубості, безжальності, безпринципності, відкинувши актуальні в мирний час загальнолюдські принципи як ті, що не забезпечували збереження власного життя. Це, як не парадоксально, сприяло пристосуванню до умов величезної за масштабами кровопролиття війни. Щонайперше за чотири роки виснажливих боїв люди звикли до того, що всі проблеми краще розв'язувати силою кулака й рушниці. Безсумнівно, що трохи пом'якшити ці явища могла б омріяна перемога у війні, але вона все ні як не наступала. У цілому станом на січень–лютий 1917 року ворогуючі держави перебували у стані паритету один до одного, хоч армія Центральних держав уже захопила Литву, Польщу, західну Білорусь і частину Галичини [12, с. 130]. Олії у вогонь підливали постійні проблеми з матеріальним оснащенням армії. Війна деформувала психіку солдатів, тому з лінії фронту вони повертались уже зовсім іншими люди. Емігранти згадували: “Пам'ятаю постійні обшуки в нашій квартирі солдатами з гвинтівками за плечима, із похмурими й озлобленими обличчями... Я ніяк не могла збагнути: невже це ті самі “милі солдати”, яким, навчаючись у гімназії, я разом з іншими ученицями відправляла подарунки на фронт і писала листи, переповнені вірою у їхній героїзм та любов до Батьківщини” [10, с. 44, 57].

Другим каталізатором стала диверсійна діяльність революціонерів і думських опозиціонерів. Так, більшовики на чолі із В.І. Леніним обстоювали позицію поразки, яка стала гаслом партії. Цей лідер тонко “відчував солдата, приголомшеного трьома роками бійні, котрий розплачувався вибухом скаженої, нищівної ненависті” [26, с. 8]. Як на фронті, так і в тилу постійно зростала кількість революціонерів, які закликали до класової нетерпимості та диверсій проти існуючої влади. Передумовою для їх підтримки стала економічна криза в охопленій війною імперії, що змушувала людей шукати винних. Ще під час революції

1905–07 років В. Ленін чітко вказував на тих, кого треба вважати винними: “Засновуйте негайно бойові дружини, які мають озброюватися... Одні зараз же почнуть убивства шпигів царської охоронки та скоять вибухи поліцейських дільниць, інші здійснять напади на банки для конфіскацій. Нехай кожен загін сам вчиться хоча б на побитті городових” [14, с. 320–321]. У 1917 році вже Л. Троцький, передчуваючи величезний вибух руйнівної енергії та одразу наголошуючи, у яке русло цю енергію потрібно спрямувати, із притаманним йому дипломатичним красномовством казав: “Не в білих рукавицях по налакованій підлозі пройдемо ми у царство соціалізму. Чим у нас буде більше перешкод, тим більше ми впровадимо репресій” [27, с. 131].

З іншого боку, думська опозиція та частина тогочасної інтелігенції у своєму протистоянні владі Миколи II ще з осені 1916 року впали в конфронтаційну істерію, яка дійшла до піку в лютому 1917. Будь-яка політична партія першочергово ставить собі за мету одну головну ціль – захоплення влади. На той час зміцнення владних вершин опозиційних політичних сил було можливим тільки шляхом революції, яка б скорегувала політичну систему Російської імперії на їхню користь. І цьому чудово сприяли невдачі Російської імперії у війні світового масштабу, що стимулювали невдоволення існуючим політичним режимом серед населення, пришвидшуючи революцію. Однак зовнішній страх військової невдачі власної країни був лише пристойною оболонкою іншого почуття – глибокого внутрішнього страху, що війна скінчиться перемогою Російської імперії до того, як здійсняться політичні сподівання опозиції, і що можливості, надані їй надзвичайними обставинами воєнного часу, будуть втрачені [13].

Третій каталізатор пов'язаний із безпрецедентним явищем у житті тогочасного суспільства – із масовою амністією в'язнів. “Усі політичні в'язні звільнені й повертаються із Сибіру та з-за кордону. Їх із тріумфом зустрічають урядові комітети, солдати, робітники, міська публіка. Оркестри, прапори та палкі промови зустрічають кожную новоприбулу групу. Ці люди, які повернулись із в'язниці, відчувають себе героями-переможцями, котрі заслуговують на те, щоб народ шанував їх...” [22, с. 85]. Крім того, вони, пройшовши всі жахи багаторічного тюремного ув'язнення і залишившись живими, добре пам'ятали як в

“обіймах” царської влади їх пороли різками, катували, як їхнім товаришам революціонерам виносили смертні вирокі. Свято вірячи у праведність своїх ідеалів, саме вони всім своїм нутром бажали нарешті справедливості, хоча й приправленої звичайною ненавистю. Крім того, вся проблема полягала у тому, що “більшість цих людей ніколи не були політичними засудженими, а належали до когорти звичайних злодіїв, убивць і пересічних шахраїв. І все ж до їх усіх ставляться як до жертв царизму” [22, с. 85]. “Хулігани, злодії, бандити перероджувалися й робилися одержимими, нетерплячими, готовими на всі мислимі жертви революціонерами” [15, с. 59]. Очевидно, що не менш драматичні за майбутніми наслідками психологічні зміни порівняно із свідомістю фронткових солдат відбувалися з людьми під час тюремних ув’язнень. Велика кількість ув’язнених дійсно за політичні переконання, повернувшись, “...утратила душевну рівновагу” [22, с. 85]. “Провівши багато років у тюрмах і засланнях, займаючись важкою та руйнівною для особистості працею, вони неминуче привносять у суспільство способи взаємин і жорстокість, від яких самі ж страждали в ув’язненні. Вони живлять ненависть, жорстоку неприязнь і презирство до людського життя та страждань” [22, с. 85–86]. Велика трагедія тогочасного суспільного повсякдення полягала в тому, що новостворені органи влади починають “...укомплектовуватися цими “героями”, які все більше й більше втрачають відчуття реальності. Вони спрямовують свою енергію на протидію уряду й відверте славослів’я соціалізму та нічого не роблять для перенавчання й реорганізації суспільства...” [22, с. 85–86].

Отож морально-психологічну ситуацію у Російській імперії на кінець 1917 року загалом слушно охарактеризувати загальним падінням рівня культури населення. Восени того року А. Денікін їхав потягом на Дон. Про свої враження від побаченого він пізніше писав у своїх мемуарах: “Чітко спостерігалась розлита всюди безмежна ненависть до всього, що було соціально та розумово вище натовпу, що мало найменший слід достатку, навіть до неживих предметів, що презентували певну культуру; ...викинули у вікно вагона “буржуя”, розбили череп начальнику станції та пошматували оксамитову обшивку лавок у вагонах. Панувало одне бажання – захопити або знищити. Не піднятися, а принизити все, що так чи інакше виділялося” [8, с. 175–176]. Інтелігенція, яка

у складні лютневі дні 1917 року стала рупором революції, силою, котра надихала маси людей, не відразу зрозуміла, яка страшна та руйнівна енергія вибухнула назовні. Уже наприкінці 1917-го талановитий письменник і драматург М. Булгаков писав: “Я бачив, як натовп із гиканням і мерзенною лайкою б’є скло у потягах, бачив, як б’ють людей. Бачив зруйновані й обгорілі будинки..., яскраво виражений тупий і звірячий вираз обличчя..., а в газетах часто-густо пишуть про одне: про кров, яка летіє і на півдні, і на заході, і на сході... Я все бачив на власні очі й остаточно зрозумів, що сталося” [2, с. 8].

На нашу думку, окреслені психологічні деформації мали *більш глибокі й масштабні психологічні наслідки*. Вони не законсервувались у 1917-му, а вплинули на наступні революційні роки, що знайшло яскраве вираження в неймовірно жорсткій громадянській війні, у якій близько 2,5 мільйонів людей померло на полі бою, близько двох – унаслідок терору і ще два мільйони емігрували [29]. Зазначені причини руйнівних суспільних процесів та їх каталізатори задали вектор і визначили характер громадянської війни як такого глобального конфлікту, що винищив цілі соціальні верстви. Майже вся імперська еліта була знищена або емігрувала, що, зі свого боку, сильно деформувало суспільну мораль, на довгі роки, розвернувши вектор цінностей і пріоритетів у життєдіяльності нестабільного постімперського соціуму.

Отже, у масовій психології Російського постімперського суспільства відбувався гіперболічний психоемоційний сплеск, що носив переважно руйнівний характер. Його причинами стали десятиліттями не розв’язувані суспільні проблеми, низький культурний рівень населення та падіння державного апарату легального примусу. Натомість каталізаторами виступили Перша світова війна, діяльність революціонерів та думських опозиціонерів, масова амністія в’язнів, а наслідками – загальне падіння рівня культури населення та неймовірно жорстока громадянська війна, спрямована на винищування цілих соціальних верств.

1. *Бойко В.М.* 1917 рік на Чернігівщині: історико-краєзнавчий нарис / В.М. Бойко, Т.П. Демченко, О.В. Оніщенко. – Чернігів: Сіверянська думка, 2003. – 126 с.

2. *Булгаков М.А.* Под пятой: Мой дневник [Електронний ресурс] / М.А. Булгаков. – М.: Издательство “Правда”, 1990. – Режим доступу: <http://lib.ru/BULGAKOW/dnewnik.txt>

3. *Василюк Ф.Е.* Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Ф.Е. Василюк. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 200 с.
4. *Волкова И.В.* Солдатский бунт и Февральская революция 1917 г. [Электронный ресурс] / И.В. Волкова // Гуманитарные научные исследования. – Сентябрь, 2011. – Режим доступа: <http://human.snauka.ru/2011/09/752>
5. *Гоббс Т.* Левиафан / Томас Гобс. – М.: Мысль, 2001. – 504 с.
6. *Головин Н.Н.* Россия в Первой мировой войне / Николай Головин. – М.: Вече, 2006. – 528 с.
7. *Дарвин Ч.* Происхождение видов путем естественного отбора / Чарльз Дарвин. – СПб.: Наука, 2001. – 568 с.
8. *Деникин А.И.* Очерки русской смуты: Борьба генерала Корнилова. Август 1917 – апрель 1918. – Мн.: Харвест, 2002. – 400 с.
9. *Деникин А.И.* Очерки русской смуты: Крушение власти и армии. Февраль – сентябрь 1917. – Мн.: Харвест, 2002. – 464 с.
10. Дети русской эмиграции: Книга, которую мечтали и не смогли издать изгнанники / сост., подготовка текста и предисл. Л.И. Петрушевой; общ. ред. С.Г. Блинова и М.Д. Филина. – М.: ТЕРРА-ТERRA, 1997. – 496 с.
11. Энциклопедія українознавства: У 10-х томах / гол. ред. Володимир Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1954-1989.
12. *Зайончковский А.М.* Стратегический очерк войны 1914–1918 гг.: в 7 ч. – Ч. 7: Компания 1917 г. / А.М. Зайончковский. – М.: Изд-во Высший военный редакционный совет, 1922.
13. *Катков Г.М.* Февральская революция / Г.М. Катков. – М.: “Центрполиграф”, 2006. – 488 с.
14. *Ленін В.І.* До бойового комітету при Санкт-Петербурзькому комітеті / В.І. Ленін // Повне зібрання творів. – К., 1970. – Т. 11.
15. *Мясников Г.* Философия убийства, или почему и как я убил Михаила Романова [Электронный ресурс] / Г. Мясников // Минувшее: Ист. альм. – Вып. 18. – М.: Atheneum; СПб.: Феникс, 1995. – Режим доступа: <http://lib.rus.ec/b/355591>.
16. *Наживин И.Ф.* Записки о революции / И.Ф. Наживин. – Вена: Русь, 1921. – 343 с.
17. Общий свод по Империи результатов разработки данных Первой Всеобщей переписи населения, произведенной 28 января 1897 года: в 2 т. / Под ред. Н.А. Тройницкого. – СПб.: Тип.-лит. Н. А. Ныркина, 1905. – Т. 1 – 268 с.; Т. 2. – 268 с.
18. *Палеолог Ж.М.* Царская Россия накануне революции: пер. с фр. / Ж.М. Палеолог. – М.: “Терра” – Кн. лавка-РТР, 1996. – 288 с.
19. Российское законодательство X–XX вв.: в 9 т. – Т. 9: Законодательство эпохи буржуазно-демократических революций / отв. ред. О.И. Чистяков. – М.: Юридическая литература, 1994. – 352 с.
20. *Солженицын А.И.* “Русский вопрос” к концу XX века / А.И. Солженицын. – М.: Голос, 1995. – 109 с.
21. *Сорокин П.А.* Война и милитаризация общества [Электронный ресурс] / П.А. Сорокин // Артельное дело. – 1922. – № 1–4 (21–28), январь-февраль. – Режим доступа: http://www.krotov.info/libr_min/18_s/or/okin_14.htm
22. *Сорокин П.А.* Дальняя дорога: Автобиография / П.А. Сорокин; пер. с англ., общ. ред., сост., предисл. и примеч. А. В. Липского. – М.: Изд. центр “Терра”: Моск. рабочий, 1992. – 303 с.
23. *Сорокин П.А.* Преступление и кара, подвиг и награда. Социологический этюд об основных формах общественного поведения и морали / П.А. Сорокин; с предисл. проф. М. М. Ковалевского. – М.: Астрель, 2006. – 624 с.
24. *Сорокин П.А.* Человек. Цивилизация. Общество / П.А. Сорокин; общ. ред., сост. и предисл. А.Ю. Соколова. – М.: Политиздат, 1992. – 542 с.
25. *Сорокин П.А.* Социология революции / П.А. Сорокин. – М.: Территория будущего: РОССПЭН, 2005. – 702 с.
26. *Троцкий Л.Д.* Вокруг Октября / Л.Д. Троцкий // А. Луначарский, К. Радек, Л. Троцкий. – Силуэты: политические портреты. – М.: Политиздат, 1991. – 464 с.
27. *Троцкий Л.Д.* Сочинения: т. 3, ч. 2 / Л.Д. Троцкий. – Москва–Ленинград, 1925.
28. *Фрейд З.* Основные психологические теории в психоанализе / З. Фрейд; пер. М.В. Вульф, А.А. Спектор. – М.: АСТ, 2006. – 400 с.
29. Эрлихман В.В. “Потери народонаселения в XX веке”: Справочник / В.В. Эрлихман. – М.: Издательский дом “Русская панорама”, 2004. – 176 с.
30. *Ямщиков С.В.* Армейский фактор революций 1917 года в России / С.В. Ямщиков // Россия в XX веке. Реформы и революции: в 2 т. / (Рос. Акад. Наук, Ин-т рос. истории, Науч. совет по истории соц. реформ, движений и революций; редкол. Г.Н. Севостьянов (общ. ред) и др.; сост. С.М. Исхаков). – М.: Наука, 2002. – Т. 1.
31. *Ямщиков С.В.* Социокультурные и психоментальные детерминанты гражданской войны / С.В. Ямщиков // Гражданская война и культура. Международная научная конференция. 19-20 марта 1996 г.; под общ. ред. А.Ф. Киселева. – М., 1996. – С. 13–16.
32. *Ямщиков С.В.* Социально-психологические детерминанты “солдатской революции” 1917 года в России / С.В. Ямщиков // Историческая психология и социология истории. – 2008. – № 2. – С. 163–179.

АНОТАЦІЯ

Шевченко Наталія Федорівна, Нестеров Дмитро Ігорович.

Руйнівні психологічні процеси у постімперському суспільстві.

Стаття висвітлює причинно-наслідкові зв'язки і специфічні особливості руйнівних психологічних процесів, що відбувалися у Росії 1917 року. Виділено типи психоемоційного сплеску того періоду і вказано на причини вивільнення руйнівної енергії народних мас. Охарактеризовано процеси, які виступили каталізаторами прояву морально-психологічної деформації тогочасного суспільства. Акцентується вплив руйнівних психологічних процесів, які мали місце після Лютневої революції 1917 року, на умови та наслідки глибоких і масштабних соціально-психологічних змін.

Ключові слова: руйнівні психологічні процеси, постімперське суспільство, Лютнева революція 1917

року, психоемоційний сплеск, каталізатори морально-психологічної деформації суспільства.

АННОТАЦІЯ

Шевченко Наталія Федорівна, Нестеров Дмитрій Ігоревич.

Разрушительные психологические процессы в постимперском обществе.

В статье освещены причинно-следственные связи и специфические особенности разрушительных психологических процессов, которые имели место в России 1917 года. Выделены типы психоэмоционального всплеска того периода и указаны причины высвобождения разрушительной энергии народных масс. Охарактеризованы процессы, выступившие катализаторами проявления морально-психологической деформации общества того времени. Акцентируется влияние разрушительных психологических процессов, которые возобладали после Февральской революции 1917 года, на условия и последствия глубоких и масштабных социально-психологических преобразований.

Ключевые слова: разрушительные психологические процессы, постимперское общество, Февральская революция 1917 года, психоэмоциональный всплеск, катализаторы морально-психологической деформации общества.

ANNOTATION

Shevchenko Nataliya, Nesterov Dmytro.

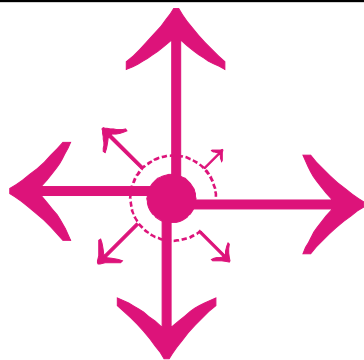
Destructive Psychological Processes in Post-Imperial Society.

The article deals with the analysis of causal relationships and specific features of destructive psychological processes in Russia in 1917. The types of psycho-emotional splash of that period have been elicited and it has been pointed at the reasons of releasing the destructive energy of the masses of people. The processes, which became the catalysts of manifestation of moral-psychological deformation of the society of that time, have been characterized. The impact of destructive psychological processes, which took place after the February revolution of 1917, on the terms and consequences of deep and scale socio-psychological changes, has been stressed on.

Key words: destructive psychological processes, post-imperial society, February revolution of 1917, psycho-emotional splash, catalysts of manifestation of moral-psychological deformation of the society.

Надійшла до редакції 21.01.2013.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Анатолій ФУРМАН
ПСИХОДІАГНОСТИКА
ОСОБИСТІСНОЇ
АДАПТОВАНОСТІ

Тернопіль
2013

Фурман А.В.

Психодіагностика особистісної адаптованості: Наукове видання. — 3-є, доп. — Тернопіль: Економічна думка, 2013. — 64 с.

Наукове видання пропонує створену в 1993 році й неодноразово доопрацьовану авторську методику визначення особистісної адаптованості школярів, яка широко використовується також для дослідження психосоціального розвитку педагогів у системі фундаментального соціально-психологічного експерименту. Описуються її теоретико-методологічні засади, принципи побудови контрольної шкали, способи обробки та інтерпретації даних, результати ефективності модульно-розвивальної моделі навчання.

Для управлінців і науковців, учителів і вихователів, шкільних психологів і соціальних педагогів, експериментаторів і методистів, студентів педуніверситетів і педучилищ.